

*В. П. Приходько,
д. е. н., с. н. с., заступник Голови Закарпатської обласної державної адміністрації*

РОЛЬ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У ЗАПОБІГАННІ КРИЗОВИМ ЯВИЩАМ В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

*V. Prikhodko,
PhD, Senior Scientist, Deputy Head of the Transcarpathian Regional State Administration*

ROLE OF ECONOMIC SECURITY CRISIS PREVENTION IN THE ECONOMIC SYSTEM UKRAINE

У статті розглянуто роль економічної безпеки у запобіганні кризовим явищам в економічній системі України. Визначено об'єкти і суб'єкти економічної безпеки України, розглянуто структурні компоненти економічної безпеки.

The article considers the role of economic security in preventing crises in the economic system of Ukraine. Defined objects and subjects of economic security of Ukraine, considered structural components of economic security.

Ключові слова: економічна безпека, економічна система України, кризові явища, об'єкт економічної безпеки, суб'єкт економічної безпеки.

Key words: economic security, economic system of Ukraine, crisis, economic security facility, an economic security.

ВСТУП

Становлення України як незалежної, демократичної, економічно розвинутої країни відбувається в умовах складної геополітичної ситуації, посилення глобальної фінансової кризи. Тому останні роки характеризуються непередбачуваністю, нестабільністю процесів, що відбуваються у сфері безпеки на глобальному, національному та регіональному рівнях.

Особливістю України є сильний вплив на національну безпеку внутрішніх загроз порівняно із зовнішніми. Найбільш небезпечними слід вважати: політичну нестабільність, соціальну незахищеність основної частини населення, залежність економіки від експортних поставок, нерівномірність економічного розвитку регіонів, екологічну напруженість, низькі темпи впровадження інноваційних технологій і випуску інноваційних продуктів.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою дослідження є визначення ролі економічної безпеки у запобіганні кризовим явищам в економічній системі України.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішення наступних завдань дослідження: розу-

міння змісту понять "безпеки" та "економічної безпеки"; визначення об'єктів та суб'єктів економічної безпеки України, розгляд структурних компонентів економічної безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам вивчення економічної безпеки присвятили свої праці відомі вчені, зокрема: Л. Абалкін, С.А. Афонцев, С.В. Башлай, А.Г. Гранберг, С.С. Григорук, Т. Гоббс, О.М. Гончаренко, Р.Д. Джангужин, А. Іларіонов, Е.М. Лисичин, М. Пастернак-Таранущенко, А.В. Степаненко, Н.М. Ткачова, М.А. Хвесик та інші.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кризи економічної природи завжди мають підґрунтям внутрішні диспропорції, які звичайно актуалізуються і підсилюються дією зовнішніх чинників. Так і криза в Україні була "запущена" зовнішніми шоками, поглиблюючись і спричиняючи падіння ВВП вже внаслідок загострення внутрішніх системних диспропорцій, що сформувалися у попередні роки.

В останні роки в обсягах виробництва зменшується частка видів діяльності, орієнтованих на пріоритетне

задоволення потреб внутрішнього ринку — виробництва продуктів харчування, легкої промисловості, фармацевтичного виробництва, виробництва побутових приладів, виробів з деревини тощо. Відтак внутрішній ринок споживає переважно іноземну продукцію не тільки з більш високою часткою доданої вартості, що часто не відповідає як платоспроможності масового вітчизняного споживача, так і не є органічними для його потреб. Водночас продукції базових галузей вітчизняної економіки, орієнтованої на потреби зовнішнього споживача, притаманні низька частка доданої вартості, застарілість технологій, досить вузький асортиментний ряд та значне навантаження на навколишнє середовище.

Такі об'єктивні та суб'єктивні (політичні, управлінські тощо) чинники формування та розвитку кризи зумовлюють необхідність створення інструментарію її блокування. Подібним інструментарієм є система антикризового управління і запобігання кризовим явищам в економічних (соціально-економічних, соціоприродних) системах. Ключове значення належить рівню і стану економічної безпеки таких систем [11].

Розуміння змісту безпеки, починаючи з 17 століття, змінювалось та полягало в представленні "про стан або мету, що конституює взаємини між індивідами і державами або суспільствами" [9].

Вважається, що першим, хто із системних позицій проаналізував проблеми безпеки та виживання держави, суспільства й окремого індивіда в контексті їх взаємодії, був Т. Гоббс [5]. На його думку, страх перед загрозами власній безпеці змушує людину жити в суспільстві та шукати в ньому засоби колективного захисту від зазначених загроз. Тому, як справедливо зазначають О.М. Гончаренко, Р.Д. Джангужин, Е.М. Лисицин, згідно з Т. Гоббсом, пошук безпечних умов розвитку і життєдіяльності суспільства зумовлює прогрес цивілізації [6].

Таким чином, на думку вищезазначених вчених і мислителів, безпека — це забезпечення всім громадянам держави належних умов для їх самореалізації, захист їх життя, свободи, власності від посягань з боку будь-якої окремої людини, організації, суспільства чи держави. Тому безпека — одна з найважливіших потреб нарівні з потребою людини в їжі, одязі, помешканні тощо. Це означає, що потреба в безпеці, а отже, й саме це поняття як категорія виникло разом із появою людини на землі, а її забезпечення — головна передумова її прогресивного розвитку.

Поняття "економічна безпека" з'явилося в українській науці відносно недавно. Економічна безпека є синтетичною категорією політології та політекономії, що тісно пов'язана з категоріями суверенітету, економічної незалежності, економічного росту, стабільності [4].

С.А. Афонцев у своїх дослідженнях виділяє три варіанти трактування "національної економічної безпеки", а саме: через поняття "стійкість", "інтереси" та через поняття "незалежність" [2].

А. Іларіонов під економічною безпекою розуміє сукупність умов, які забезпечують "виробництво максимального обсягу економічних ресурсів на душу населення найбільш ефективним способом" [8].

М. Пастернак-Таранущенко розглядає економічну безпеку як "стан держави, у якому є забезпечення ста-

більності та найсприятливіших умов для життя, функціонування та розвитку самої держави" [10].

Академік Л. Абалкін, який розумів під цим поняттям "сукупність умов та чинників, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення та самовдосконалення" [1]. Загалом вчений трактував економічну безпеку як інститут управління. Погоджуючись з С.А. Афонцевим, учений визначив структуру функцій категорії "економічна безпека", яка складалась з трьох частин: економічної стабільності, незалежності, стійкості національної економіки [2].

Сучасні підходи до розуміння сутності економічної безпеки та формування відповідних управлінських стратегій стосовно неї не вичерпують усієї складності такого системного явища, котрим вона є, оскільки вони, швидше за все, відображають окремі сторони безпеки як комплексного явища й тому можуть розглядатися як різні види економічної безпеки. Це означає, що при акцентуванні на тих чи інших сторонах економічних процесів у країні, можна виділити цілу низку різновидів економічної безпеки:

- антикризову;
- в умовах мирного часу;
- в умовах військових конфліктів (різного масштабу) з використанням збройних сил;
- в умовах жорсткого економічного протистояння з певною державою;
- в умовах ізоляції або, навпаки, в умовах високого ступеня інтегрування у світову економіку, котра, очевидно, з певними масштабними та сутнісними відмінностями має діяти і на регіональному рівні [11].

Економічна безпека, таким чином, може розглядатися як специфічна "випереджувальна похідна" від економічного та політичного курсу держави, де різні її види реалізуються за допомогою відмінних, а у деяких випадках — протилежних заходів. Прикладом може бути забезпечення функціонування економіки в період тривалого військового конфлікту — завдання, що, як свідчить досвід світових війн, не може бути вирішене без високого ступеня концентрації ресурсів на життєво важливих напрямках економіки. У той самий час історичний досвід демонструє, що за мирних умов найбільшу дієздатність виявляють ринкові децентралізовані економіки, для яких характерні висока організаційна й технологічна гнучкість і відкритість до інновацій [11].

Проблема економічної безпеки має як власний об'єкт — економічну систему країни, так і об'єкти на перетині і взаємному проникненні (впливі) з іншими можливими сферами діяльності — військовою, соціальною, політичною, економічною, інформаційною і т.д. Тому проблему економічної безпеки необхідно розглядати в економічній сфері, включаючи внутрішньоекономічні і зовнішньоекономічні проблеми, у тому числі проблеми на їх стику: на перетині економічної сфери із суміжними позаекономічними. До них належать: військово-економічна сфера; сфера захисту науково-технічного й інтелектуального потенціалу країни; сфера забезпечення суспільної безпеки (проблеми тіньової економіки, організованої злочинності та корупції в економіці, економічних афер, здійснюваних у рамках закону, і т.д.); сфера взаємодії економіки та природи і т.д. безпосе-

редньо в суміжних позаекономічних сферах (військовій та ін.).

Не применшуючи важливості вирішення проблеми безпеки у всіх галузях і сферах діяльності, слід ще раз наголосити на базисній ролі економіки, оскільки виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ первинні для кожної з них, визначають життєдіяльність та життєздатність суспільства.

До об'єктів економічної безпеки України належать не тільки держава, її економічна система і всі її природні багатства, але й суспільство з усіма його інститутами, й особистість.

Суб'єктами економічної безпеки України є: функціональні та галузеві міністерства і відомства, податкові і митні служби, банки, біржі, фонди та страхові компанії, відповідні комітети, а також виробники й продавці продукції, робіт і послуг, об'єднання споживачів, недержавні центри громадського контролю тощо.

Економічна безпека забезпечується як суто економічними методами, так і засобами неекономічного характеру: політичними, юридичними, правовими, спеціальними військовими й іншими, включаючи захист державних таємниць. У свою чергу, слід підкреслити, що безпека в суміжних позаекономічних сферах забезпечується не тільки специфічними для них методами, але значною мірою й економічними засобами, у тому числі завжди із залученням грошових та інших ресурсів економічного характеру. Крім того, економічна оцінка наслідків загроз безпеці в будь-яких сферах, як правило, забезпечує універсальний підхід, даючи можливість кількісно оцінити збиток і на цій основі визначити систему пріоритетів [4].

Але разом з тим економічна безпека є базою для суверенного розвитку. Втрата економічної стабільності майже завжди є втратою суверенності та державності.

Економічна безпека "може бути забезпечена тільки за умови економічної рівноваги як у самій державі, так і в її економічному становищі щодо зовнішніх обставин. Під рівновагою розуміється таке становище населення в країні, при якому забезпечуються нормальні умови буття і праці — як для громадян, так і для підприємств, установ і організацій" [7, с. 51].

Поняття економічної безпеки можна розглядати за двома напрямками: з одного боку, це забезпечення державою економічної безпеки залежним від неї суб'єктам, а з іншого — забезпечення економічної безпеки держави цими суб'єктами. І ці два напрями є взаємопов'язаними та доповнюють один одного. Історичний досвід свідчить, що приватний бізнес, підприємці та громадяни стають більш зацікавленими у зміцненні держави (крім диктаторських та тоталітарних режимів) та захисті її інтересів, якщо ефективніше розвивається економіка країни. Що впевненіше держава створює оптимальні умови для реалізації приватних інтересів, для стабільності, "то кожне наступне покоління виявляється більш захищеним від насильства, хижачтва шляхом досконалішої системи судочинства і дій поліції, покликаних силою придушувати злочинність. Прогрес цивілізованого суспільства полягає в постійному зростанні безпеки особистості і власності" [3].

У розвинутій ринковій економіці держава не тільки гарантує суспільству дотримання принципів свободи

підприємництва, свободи конкуренції та особистою свободи — вона є водночас і надійною опорою у світовій інтеграції. І з таким твердженням можна погодитися, зважаючи на те, що питання економічної безпеки стає найбільш популярним саме в складні для економіки держави періоди, коли посилюється диференціація суб'єктів господарювання за фінансовою складовою.

Якщо ж розглядати поняття економічної безпеки в контексті нашої держави, то проблеми економічної безпеки особливо актуальні для молодих держав, серед яких і Україна. Такі держави, які не мають великих коштів, іноді діють без достатньо обґрунтованого передбачення, втрачаючи державність через те, що потрапляють у тенета фінансових боргів. Тому вони не можуть проводити незалежну зовнішню та внутрішню політику, яка відповідала б їх власним інтересам, стають сателітами, віддають свої ресурси за низькими цінами, які визначають держави-кредитори. Такі дії, як правило, пов'язані зі слабкою економікою молодих держав та з відсутністю відповідної підготовленості їх державного апарату.

Світовий досвід показує, що економічній безпеці загрожує як економічна залежність від інших країн, так і політика господарського відокремлення країни. На сучасному етапі розвитку ринкових відносин в Україні надзвичайно важливо визначити саме поняття, суть та цілі економічної безпеки, які мають усвідомити управлінці.

Економічна безпека держави та її регіонів — як певне завдання та функція антикризового управління — інституалізується в національній економічній безпеці — механізмі (комплексі заходів), що передбачає створення стійкої сукупності умов, котрі є важливими якісними характеристиками стану економічної системи та гарантують:

- незалежність національної економіки;
- стабільність;
- стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз;
- спроможність до постійного оновлення й самовдосконалення;
- спроможність підтримання нормальних умов життєдіяльності населення;
- надійне постачання ресурсів;
- реалізацію національних державних інтересів;
- ефективне задоволення потреб на національному та міжнародному рівнях [11].

Безпосередньо, з тими чи іншими відмінностями національна економічна безпека України має діяти через суб'єктів різних форм власності (державних, приватних, кооперативних, змішаних тощо), різних рівнів управління (держава, підприємства, галузеві асоціації експортерів та імпортерів), різних регіональних утворень (області, міста, райони тощо). Інтереси національної економічної безпеки та функціональні завдання антикризового управління потребують координації їх діяльності зі спрямуванням її в русло загальнонаціональних економічних інтересів, тобто регулюючого впливу держави. Це означає, що держава має визначити критерії національної економічної безпеки із формуванням відповідного набору її індикаторів поточної економічної діяльності, відслідковувати їх у зіставленні з гранично-припустимими для них значеннями показників, мати

інструментарій узгодження суперечливих інтересів суб'єктів економічної — у тому числі — і зовнішньоекономічної діяльності.

Методологічні підходи до гарантування національної економічної безпеки, за її сполученості з антикризовим управлінням мають ґрунтуватися на певних структурних компонентах безпеки, головними з яких є:

— характеристика національних економічних інтересів, що відповідає стану національної економічної безпеки;

— визначення та класифікація загроз національним інтересам та економічній безпеці;

— визначення кількісних та якісних параметрів (індикаторів), що характеризують стан національної економічної безпеки/небезпеки;

— формування механізму запобігання виникненню та загостренню загроз національної економічної безпеки зі створенням системи, що усувала би або пом'яшувала дію чинників, які підривають стійкість системи забезпечення економічної безпеки [11].

Отже, можна зробити висновок: економічна безпека держави — це сукупність умов і чинників, що гарантують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення та вдосконалення.

Якщо ж розглядати безпеку як стан економіки і держави в цілому, а економічну безпеку як ідеальну точку, то тлумачення терміна можна сформулювати таким чином.

Економічна безпека — це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави.

Виходячи з цього визначення, держава має розробляти та стежити за показниками (індикаторами) відповідності сучасного стану національної економіки прийнятному як базовий стан економічної безпеки.

Але, враховуючи постійне зростання та розвиток економіки, потрібно розглядати поняття економічної безпеки не тільки як сталу величину, але і як механізм, що прогресує.

ВИСНОВКИ

Об'єктивні та суб'єктивні (політичні, управлінські тощо) чинники формування та розвитку кризи зумовлюють необхідність створення інструментарію її блокування. Подібним інструментарієм є система антикризового управління і запобігання кризовим явищам в економічних (соціально-економічних, соціоприродних) системах. Ключове значення належить рівню і стану економічної безпеки таких систем.

Економічна безпека — це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави.

До об'єктів економічної безпеки України належать: держава, її економічна система і всі її природні багатства, суспільство з усіма його інститутами, особистість.

Суб'єктами економічної безпеки України є: функціональні та галузеві міністерства і відомства, податкові і митні служби, банки, біржі, фонди та страхові компанії, відповідні комітети, а також виробники й продавці про-

дукції, робіт і послуг, об'єднання споживачів, недержавні центри громадського контролю тощо.

До структурних компонентів безпеки, на яких ґрунтуються методологічні підходи до гарантування національної економічної безпеки, належать:

— характеристика національних економічних інтересів, що відповідає стану національної економічної безпеки;

— визначення та класифікація загроз національним інтересам та економічній безпеці;

— визначення кількісних та якісних параметрів (індикаторів), що характеризують стан національної економічної безпеки/небезпеки;

— формування механізму запобігання виникненню та загостренню загроз національної економічної безпеки із створенням системи, що усувала би або пом'яшувала дію чинників, які підривають стійкість системи забезпечення економічної безпеки.

Література:

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Абалкин Л. // Вопросы экономики. — 1994. — № 12. — С. 17—26.

2. Афонцев С.А. Национальная экономическая безопасность: на пути к теоретическому консенсусу / Афонцев С.А. // МЭ и МО. — 2002. — № 10. — С. 30—39.

3. Башлай С.В. Необходимость та основні засади формування регіональної мережі банківських установ на сучасному етапі розвитку фінансово-господарських відносин в Україні / С.В. Башлай // Регіональна економіка. — 2002. — № 4. — С. 220—227.

4. Генціаж Я. Інституційні механізми регіонального розвитку України: шлях до майбутнього / Я. Генціаж, М. Гнидюк // Зб. наук. праць УАДУ. — К., 2002. — Вип. 2: ч. 1. — С. 66—73.

5. Гоббс Т. Сочинения: в 2 т.: пер. с англ. / сост. В.В. Соколов. — М.: Мысль, 1982. — Т. 1. — 621 с.; 1991. — Т. 2. — 731 с.

6. Гончаренко О. Громадянський контроль і система національної безпеки / О. Гончаренко, Р. Джангужин, Е. Лиснцин // Національна безпека України. — 2003. — № 1. — С. 39—46.

7. Гранберг А.Г. Региональное развитие: опыт России и Европейского Союза / А.Г. Гранберг // Российский экономический журнал. — 2001 — № 3. — С. 86—89.

8. Илларионов А. Критерии экономической безопасности / Илларионов А. // Вопросы экономики. — 1998. — № 10. — С. 49—56.

9. Панарин С.А. Безопасность и этническая миграция в Россию / С.А. Панарин // Проблемы безопасности. — 1998. — С. 5—27.

10. Пастернак-Таранущенко Г. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення: Підручник // За ред. проф. Б. Кравченка / Пастернак-Таранущенко Г. — К.: Кондор, 2002. — 302 с.

11. Хвесик М.А., Степаненко А.В., Ральчук О.М., Дорош Й.М. Антикризове управління економічною безпекою в умовах викликів фінансово-економічної глобалізації (державний і регіональний виміри): монографія. — К.: 2010. — 309 с.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2013 р.